

De antropologische vraagstelling binnen de psychiatrie

door A. W. M. Mooij

De situatie van de psychiatrie is, ondanks een herwonnen zelfvertrouwen, nog steeds ietwat problematisch. Beroepsmatig ondervindt de psychiater aanzienlijke concurrentie van naburige beroepsbeoefenaars, zoals psychologen, andragogen etc. Ernstiger is dat de eenheid aan de psychiatrie als academische discipline kan gaan ontvallen. De dreigende verzelfstandiging van de psychotherapie ontnemt de psychiatrie een van haar hechte peilers. Vindt deze verzelfstandiging haar definitief beslag, dan blijven als peilers alleen over de, onderling zeer ongelijk ontwikkelde, biologische en sociale psychiatrie. Het risico is dan niet denkbeeldig dat de psychiatrie in theoretisch opzicht uiteenvalt, en dat in praktisch opzicht de meeste psychiatrische werkzaamheden verricht worden door zeer divergent opgeleide werkers op het brede terrein der (ambulante) geestelijke gezondheidszorg.

Gegeven deze situatie ligt het voor de hand nog eens extra aandacht te besteden aan vragen die de psychiatrie als zodanig betreffen. Is de psychiatrie zoals die zich eind 19e en begin 20e eeuw heeft gevormd, nu wij het einde van deze eeuw naderen, nog te handhaven of mist zij een bindend principe. En wat is dan het eigene van de psychiatrie, in onderscheid tot andere naburige disciplines? Psychiatrie werkt traditioneel met begrippen als ziekte en gezondheid, en dat zijn sterk normatieve begrippen, maar ze hebben ook een verouderde klank. Horen deze normatieve begrippen thuis in een empirische wetenschap van dit moment? Zo ja, wat is dat dan voor een wetenschap? Het soort vragen dat hier losjes is aangeduid kan men rekenen tot het psychiatrisch grondslagenonderzoek, waaronder vallen: kwesties die de gang der psychiatrische wetenschap als wetenschap betreffen, en kwesties die het normatief gehalte ervan aangaan. Men kan dergelijke vragen te zamen ook 'antropologische vragen' noemen.

Het is eigenlijk opvallend dat – gegeven de geschetste huidige situatie – relatief weinig aandacht aan dit soort vragen wordt besteed. Het lijkt erop dat alle energie die op dit terrein te besteden viel, indertijd opgeslokt werd door de discussie omtrent het 'medisch model', welke discussie een sterk defensief karakter droeg en bovendien de op dit terrein liggende grondslagenvragen in de pasvorm van de modelproblematiek goot. Dit is te meer opvallend waar in de psychologie vrij soeverein, dat wil zeggen weinig defensief, een groot aantal publikaties over grondslagenproblemen zijn verschenen, die van relatief hoog niveau waren en aansluiting vonden bij de hedendaagse wetenschapsfilosofische discussie.

Het beperkte doel van het onderhavige artikel is geen andere dan een analoge discussie op het terrein van de psychiatrie, niet zozeer te entameren als wel te stimuleren. Het woord 'entameren' ware ook niet op zijn plaats, omdat tevens beklemtoond zal worden – en dat is de tweede doelstelling – dat de psychiatrie in haar verleden op dit terrein reeds veel van soms relatief hoog niveau voortgebracht heeft, dat – ten onrechte – onder het stof is geraakt of wellicht met valse schaamte is bedekt.

Psychiatrie als praktijkwetenschap

Als we opzoek gaan naar de eenheid van de psychiatrie verdient het geen aanbeveling het onderzoek te beginnen bij wat men kan noemen de 'peilers' van de psychiatrie: de psychotherapie, de sociale en de biologische psychiatrie, omdat dan bij het begin de eenheid zoek is. Het is beter de aandacht te richten op de psychiatrische praktijk, en daarmee de psychiatrie te omschrijven als een praktijkwetenschap. Een praktijkwetenschap is niet te zien als een toegepaste wetenschap, waar men een vast bestanddeel voorgegeven kennis toepast, zoals men in bepaalde technische vakken slechts bepaalde voorschriften behoeft te volgen om iets tot een goed resultaat te brengen (Van Strien, 1975). In tegenstelling tot een toegepaste wetenschap pretendeert een praktijkwetenschap in haar praktijk zelf wetenschappelijk te zijn. Deze prentie is gemakkelijk geformuleerd maar bergt uiteraard veel problemen van wetenschapstheoretische en daarmee ook van antropologische aard in zich. De psychiatrie staat in deze problematiek niet alleen, ze deelt haar met andere (potentiële) praktijkwetenschappen zoals klinische psychologie en de rechtspraktijk. Uit deze nevenschikking blijkt reeds dat het begrip 'praktijkwetenschap' een ruim begrip is. Ook het begrip psychiatrie als praktijkwetenschap impliceert een ruim gebied, en valt zeker niet samen met klinische psychiatrie. Er valt te denken aan het geheel van diagnostische, curatieve, adviserende en controlerende taken, zodat klinische observatie, psychotherapie, forensisch-psychiatrische rapportage, sociaal-psychiatrische interventie, er alle onder vallen.

Drie problemen of probleemgebieden die met de notie praktijkwetenschap zijn gegeven – zoals zij zich in algemene zin en op psychiatrisch terrein voordoen – zullen hier besproken worden. Vervolgens zal aangegeven worden hoe deze drie probleemgebieden reeds aandacht kregen in de relatief recente geschiedenis van de psychiatrie.

De drie problemen of probleemgebieden zijn: (1) is er kennis van het individuele mogelijk? (2) impliceert een positief antwoord ook een dualisme in de wetenschapsleer? (3) impliceert zulks ook een normatief gezichtspunt?

Kennis van het individuele – De vraag of er wetenschappelijk verantwoorde kennis mogelijk is van het individuele, is van kardinale betekenis voor de pretentie van psychiatrie als praktijkwetenschap. Is het antwoord ontkennend dan zijn we uitgepraat. Het is een oude stelling bovendien dat van het individuele geen wetenschap mogelijk is: *scientia non est individuorum*. De gedachtengang die hierachter ligt is de volgende. Men spreekt alleen van een wetenschappelijke verklaring wanneer het te verklaren gebeuren – bijvoorbeeld gedrag – onder de noemer is te brengen van een wet of statistische regelmaat van de vorm: indien p dan q . Een wetenschappelijke verklaring behelst daarbij niet alleen een wet van deterministische of statistische aard maar ook een schets van de beginvoorwaarden, dankzij welke de wet van toepassing is. Een verklaring ziet er aldus uit:

$p \rightarrow q$ (wet)

p (beginvoorwaarde)

dus q (te verklaren verschijnsel).

Een voorbeeld. Iedereen in situatie S_1 (S_1 = het wordt koud) zal het raam sluiten (wet); N.N. bevindt zich in situatie S_1 (beginvoorwaarde); N.N. sluit het raam (te verklaren verschijnsel) (Swart, 1982).

Met deze verklaring is evenwel geen kennis van het individu verworven. Het individu fungeert immers als naamloos N.N., en als drager van algemene eigenschappen.

Met zulk een wijze van verklaren is niet alleen geen individuele kennis verworven, maar is zulk een kennis ook niet te verwerven. Hiervan getuigt de discussie in de klinische psychologie aangaande de controverse van de klinische benadering versus de statistische benadering. De statistische benadering doet kansuitspraken over individuen op grond van het feit dat deze individuen behoren tot een klasse. De klinikus stelt dat op grond van deze kennis alleen een uitspraak gedaan kan worden over een groep individuen, behorend tot de klasse ten aanzien waarvan de statistische kennis geldig is, maar dat op grond hiervan geen kansuitspraken gerechtvaardigd zijn ten aanzien van individuen (contra: Hofstee, 1980).

Ook in de psychiatrie speelt een dergelijke discussie. De traditionele nosologie, alom verlaten, pretendeerde een gelijkelijk voorkomen te

kunnen vaststellen tussen oorzaak, toestandsbeeld, beloop, eindtoestand en substraat, en was dus op zoek naar een wetmatig, nomologisch verband: nosologie was nomologie. Ondanks het feit dat de nosologie verlaten is, blijft het nomologisch schema intact. Psychiatrisch wetenschappelijk onderzoek tendeeft te zoeken naar statistische correlaties tussen bijvoorbeeld biologische en gedragsmatige variabelen. Maar het is uit het voorgaande voldoende duidelijk dat nomologisch onderzoek – en dus ook derivaten hiervan als bijvoorbeeld nosologisch onderzoek – nooit kennis van het individuele op kunnen leveren, evenmin als de statistische verklaringswijze in de psychologie dat vermag. Nu kan men zeggen dat zulks niet zo erg is, omdat nomologisch onderzoek dat ook helemaal niet beoogt. Het probleem is evenwel dat de psychiatrie als praktijkwetenschap wél naar kennis van het individuele streeft.

Gegeven de conclusie dat nomologische (en daarmee nosologische resp. statistische) kennis geen individuele kennis genereert, kan men zich afvragen wat de vooronderstelling van de nomologische denkwijze is. Misschien zal blijken dat de vooronderstelling zelf reeds niet toepasbaar is op psychiatrisch gebied – althans op sommige terreinen ervan – en kunnen we vanuit een kritiek op die vooronderstelling een alternatief ontwikkelen.

Als we de vraag naar vooronderstelling van de nomologische methode stellen, passeren wij het station van de methodologie, gaan wij een stap verder, en beoefenen wij grondslagenonderzoek: we onderzoeken immers niet meer een methode maar de vooronderstellingen van een methode (De Boer, 1980). Het devies van de nomologische methode luidde: zoek naar onafhankelijke variabelen en probeer die in een wet of statistische regelmaat te vangen. De niet meer formeel-methodologische maar inhoudelijke vraag naar de vooronderstelling van de nomologische methode luidt dan ook: bestáán er op het terrein van de psychiatrie zulke onafhankelijke variabelen? Die bestaan er zeer zeker, maar misschien toch in geringere mate dan wordt gesteld (Mooij, 1979). Een onafhankelijk of extern verband tussen verschijnselen houdt in dat er een toevallige relatie tussen de verschijnselen bestaat én dat de termen waarin deze verschijnselen worden beschreven in hun betekenis niet naar elkaar verwijzen. Zo kan men vaststellen dat een bepaald soort golven bij een intact centraal zenuwstelsel bepaalde effecten heeft: dit verband is toevallig en de termen waarin de verschijnselen beschreven worden verwijzen niet naar elkaar. Een verband tussen hysteric en onechtheid, narcisme en lichtgeraaktheid, krenking en woede, verlies en verdriet is echter niet extern maar intern. Het verband tussen deze grootheden is niet toevallig en termen verwijzen juist wel naar elkaar. Dit heeft tot gevolg dat wanneer en voorzover de psychiatrie zich met dit soort interne relaties bezighoudt, het nomologische denken niet van toepassing is – en wel omdat de nomologie van de vooronderstelling van de aanwezigheid van externe relaties uitgaat (Mooij, 1982, 88-90).

Wanneer en voorzover de psychiatrie van interne relaties uitgaat is er – en dat is thans het punt waar het om gaat – een geheel andere verhouding tot het individuele dan wanneer zij externe relaties onderzoekt. Verschijnselen die in een interne relatie tot elkaar staan worden immers niet bepaald door een wet maar door de context waarin zij voorkomen, zoals de betekenis van een bepaald voorval alleen door de context van dit voorval bepaald kan worden (Van Zetten, 1982). De context, de unieke situatie, het individuele is dus in dit geval niet iets dat in de wetenschappelijke verklaring buiten gesloten wordt, maar is iets waarzonder een verklaring in termen van interne samenhang niet van de grond kan komen. De psychiatrie staat hier niet alleen. Iedere juridische casuïstiek, literaire interpretatie of historische verklaring beweegt zich binnen de sfeer van specifieke betekenisvoorwaarden, gesloten tekstgehele en historische contexten. En wat zij presenteren is een zo uitputtend mogelijke interpretatie – gegeven de doelstelling – van een individueel geval: delict, verhaal, historisch voorval. Zij zijn niet nomologisch maar, met een klassieke term, idiografisch geaard (Rickert, 1902). En voorzover de psychiatrische casuïstiek zich bezighoudt met interne relaties tussen verschijnselen, is ook zij idiografisch geaard: daarin ligt tevens haar legitimatie als eigensoortige en volwaardige activiteit.

Uiteraard behoeft men – vertrekkend uit het individuele geval – daar niet bij te blijven staan maar kan men pogen twee of meer gevallen in de interpretatie te betrekken. Men komt dan tot opvattingen die hun bruikbaarheid in vroegere gevalsbeschrijvingen hebben bewezen en die van daaruit gegeneraliseerd kunnen worden naar analoge gevallen. Als zodanig is men *categoriserend* of *rubricerend* bezig. Zo kan men komen tot algemene opvattingen over jeugddelinquentie, depressiviteit, narcisme, dwangneurose, neurose, etc. De in deze algemene opvattingen voorkomende algemene uitspraken hebben echter nooit het karakter van wetten, en wel omdat het niet om externe maar steeds om interne relaties gaat.

Een alternatieve wetenschapsopvatting – Is een dergelijke individuele respectievelijk categoriserende kennis op wetenschappelijke wijze mogelijk? Is er een alternatief voor de nomologische methodologie en is er met andere woorden een verklaring van interne samenhangen mogelijk die ook wetenschappelijk mag heten?

Globaal genomen zijn twee bevestigende antwoorden te onderkennen. De eerste positie gaat uit van de vooronderstelling dat wij alleen interne of betekenisrelaties kunnen onderkennen door ons te verplaatsen in de andere persoon voor wie de betekenis of zin geldt. Wij kunnen alleen de betekenis achterhalen door empathie of invoeling. Dit is de Einfühlungstheorie van het verstaan, die zelf twee varianten kent: de invoeling kan als laatste of als eerste woord fungeren. De invoeling fungeert als laatste woord, wanneer men meent dat op deze wijze

zinssamenhangen op evidente wijze vastgesteld kunnen worden. De invoeling kan ook als eerste woord fungeren. De veronderstelde zinssamenhang moet in dit geval nog verder getoetst worden, doordat verwachtingen, op grond van de veronderstelde interne samenhang geformuleerd, verder onderzocht worden. Het empathisch begrijpen heeft dan plaats in de voorfase van het wetenschappelijk onderzoek en levert niet meer op dan een hypothese die verder volgens een patroon, analoog aan nomologische toetsing, onderzocht moet worden (Weber, 1922). Beide varianten hebben – hoe onderling verschillend ook – als gemeenschappelijk uitgangspunt dat, wil men zinssamenhangen verstaan, men zich eerst in de intrapsychische privé-toestand van de onderzochte dient te verplaatsen.

Hierop richt zich de kritiek van de tweede positie die stelt dat de gezochte of onderzochte zinssamenhang niet slechts een privé toegankelijke maar juist een publieke grootheid betreft (Winch, 1958). Om de betekenis van een woord, een zin, een verhaal, een historische gebeurtenis te achterhalen, behoeven wij niet speciaal acht te slaan op bedoelingen van de acteurs of auteurs, maar dienen wij de situatie, voorgeschiedenis, context en andere publiek waarneembare grootheden te kennen. De betekenis van een situatie voor een persoon blijkt uit zijn handelingen, de zin van een voorgeschiedenis blijkt uit zijn vervolg, de betekenis van een tekst blijkt uit de context. Hieruit blijkt – nog eens – dat de relatie van de twee termen (situatie – handeling; voorgeschiedenis – vervolg; tekst – context) niet extern maar intern is, aangezien de situatie geen oorzaak is van een handeling, en de voorgeschiedenis het vervolg evenmin veroorzaakt als de context een tekst. Hieruit blijkt eveneens dat een interne relatie nooit eenduidig is: al naar gelang de context, het vervolg of de situatie anders wordt gezien, wijzigt zich de betekenis van de tekst, van de voorgeschiedenis, of van de handeling. De interpretatie van interne samenhangen kan dus niet bogen op uniforme resultaten als de nomologie. Zij vereist ook een bepaalde vaardigheid, die Pascal 'esprit de finesse' noemde, zoals het experimenteel-nomologisch onderzoek ook een speciale vaardigheid vereist, die Pascal als 'esprit de géométrie' betitelde. Het gaat echter te ver de interpretatieve of hermeneutische benadering een eigen wetenschappelijkheid te ontzeggen. Men zou dan bijvoorbeeld de historisch gegroeide universitaire situatie wel veel geweld aandoen, aangezien 3 of 4 faculteiten minstens gedeeltelijk hermeneutisch te werk gaan. Maar naast historische redenen zijn er ook systematische redenen voor de wetenschappelijkheid van de hermeneutische benadering. Immers ook hier spelen toetsingscriteria als zorgvuldigheid, gedetailleerdheid, coherentie, een belangrijke rol, al liggen de hiermee gegeven toetsingsproblemen anders dan bij de nomologische benadering.

Een normatief moment – Dat intersubjectieve toetsing van interpretaties zeer wel mogelijk is, kan blijken uit de grote rol die regels spelen in

het proces van betekenisverlening en betekenisvaststelling. De betekenis van een woord wordt niet bepaald door statistisch te bepalen relatieve frequenties van klanken maar door grammaticale en semantische regels. En de cultureel-antropoloog zal bijvoorbeeld huwelijks-gedrag correleren aan regels die de uitwisseling tussen groepen bepalen. Het interpreteren of verstaan heeft in ieder geval ook betrekking op waarneembare handelingen die door regels geleid zijn. Met het feit dat er regels in het spel zijn, is er tevens een normatieve grootheid ingevoerd. Omdat gedrag tegen een achtergrond van regels beschreven wordt, kan het ook als vreemd, bizar, inadequaar, etc. beschreven worden. De normatieve noties die hier kunnen optreden zijn veelsoortig: de handelingen of uitingen kunnen getypeerd worden als strafbaar, onesthetisch, gestoord, onaangepast (Mooij, 1980). Maar of de typering in laatste instantie uit de morele, juridische, esthetische, of ziektekundige sfeer stammen, zij zijn nooit te herleiden tot feitelijke afwijkingen van wetmatig voorkomen. Wel behelst een verklaring die in termen van regels is gesteld niet alleen een normatief moment maar ook een antropologische pointe. Formeel wordt immers bij een verklaring van handelen in termen van al dan niet geschonden regels, de mens gezien als een wezen dat zich door regels laat leiden en gevoelig is voor betekenis, en hiermee is een minimaal-antropologisch uitgangspunt geformuleerd. Dit minimaal-antropologische uitgangspunt kan vervolgens in de verschillende ontwerpen van wetenschap (juridisch, esthetisch, psychiatrisch) nader worden bepaald: wetenschappen die dan ook alle een normatief moment bevatten. Gelet op deze samenhang kan men alle wetenschappen die zulk een normatief moment in zich dragen antropologische wetenschappen noemen. De psychiatrie als een van hen werkt met de normatieve noties van geestelijk gezond/ziek of psychisch gestoord/niet gestoord en is dus ook te zien als antropologische wetenschap. Dit geldt voor de gehele psychiatrie, voor zover zij gestructureerd is rondom deze noties: zij is in die mate een antropologische wetenschap.

Dit leidt ons naar het tweede onderwerp: de expliciet antropologische richting binnen de psychiatrie.

De antropologische richting in de psychiatrie

De antropologische richting in de psychiatrie is gekenmerkt geweest door haar streven de toenmalige sterk neurologisch, natuurwetenschappelijk georiënteerde psychiatrie te corrigeren, door er een andere methode naast dan wel tegenover te stellen. Deze antropologische richting heeft een grote rijkdom aan publikaties van naar schatting gemiddeld vrij hoog niveau opgeleverd, en heeft de discussie binnen de psychiatrie ongetwijfeld sterk gestimuleerd. Drie fasen zijn te onderscheiden (G. Verwey, 1976). De eerste fase is wetenschapstheoretisch geweest, en het begin is gemarkeerd door Jaspers' *Allgemeine Psycho-*

pathologie van 1913. Hierop volgden A. Kronfeld's *Das Wesen der psychiatrischen Erkenntnis* van 1920 en L. Binswangers *Einführung in die Probleme der allgemeinen Psychologie* (1922), en Erwin Straus' *Geschehnis und Erlebnis* (1930). Gemeenschappelijk hebben deze werken het streven, het recht van een tweede benaderingswijze binnen de psychiatrie (geesteswetenschappen, antropologie, fenomenologie) te bepleiten. Een tweede fase (1930-1945) ontstaat wanneer uitgesproken antropologische – en wel inhoudelijke concepties – aan de psychiatrische systematiek ten grondslag wordt gelegd. Hier valt te denken aan figuren als de latere L. Binswanger, V. E. von Gebattel in Duitsland en E. Minkowski in Frankrijk.

In de laatste, naoorlogse fase valt vooral de doorwerking te zien van de voorgaande twee, en wel van de eerste fase in de invloed van K. Jaspers bij voorbeeld de Heidelberger Schule (K. Schneider) en van de tweede fase in de naoorlogse bloei van de op Binswanger stoelende Daseinsanalyse (R. Kuhn, J. Zutt, J. Wyrsh). Maar ook minder gebonden auteurs als A. L. Janse de Jonge, J. H. van den Berg en J. J. G. Prick behoorden hiertoe. Hoewel de antropologische richting op het eind van de jaren vijftig ten einde kwam als zelfstandige richting – mede omdat veel ervan impliciet werd opgenomen in de toenmalige psychiatrie – is kennisname ervan toch interessant. Deels historisch omdat zij nu eenmaal een belangrijk deel vormde van de psychiatrie toen die – althans in Nederland – in een bloeitijd verkeerde, maar ook systematisch omdat de toen gevoerde discussies, hoewel gedeeltelijk gedateerd, deels nog actueel zijn. De bovenstaande drie thema's zijn bij voorbeeld toen reeds besproken. Het volgende mag dit aan de hand van enkele voorbeelden illustreren, waarbij zelfs niet de schijn van een uitputtende historische behandeling opgeroepen kan worden, maar misschien wel historische belangstelling gewekt kan worden.

Kennis van het individuele – Uiteraard is de klinische psychiatrie altijd geconfronteerd geweest met het probleem van het individuele, althans voorzover zij diagnostiek niet bedreef als onderschikking van een geval onder een nosologische rubriek, maar als een zo uitputtend mogelijke typering van wat zich in dit individuele geval aanbiedt: men denke aan Birnbaums structuuranalyse en aan Kretschmers multiconditionele diagnostiek (Rümke, 1943). Maar deze diagnostiek blijft, hoe dan ook, verbonden met nosologie en dus met nomologie.

Een eerste poging zich rekenschap te geven van het unieke beleven wordt gevormd door, wat bij Jaspers 'fenomenologie' heet: die subjectiven *Erscheinungen des Kranken Seelenlebens*. Hier treffen wij de klassiek geworden zin: 'Die Phänomenologie hat die Aufgabe, die seelischen Zustände, die die Kranken wirklich erleben, uns *anschaulich* zu vergegenwärtigen, nach ihren Verwandschaftsverhältnissen zu betrachten, sie möglichst scharf zu *begrenzen*, zu *unterscheiden* und mit festen Terminis zu belegen' (Jaspers, 47). Hoewel hier de intentie

het subjectieve unieke beleven te beschrijven gegeven is, speelt er tevens de wens uit over te kunnen gaan tot het algemene. Elders schrijft hij dan ook: 'Die eindringende Versenkung in den *einzelnen Fall* lehrt phänomenologisch oft das Allgemeine für zahllose Fälle' (48). Voor Jaspers is het woordje 'oft' kenmerkend. Het drukt zijn voorzichtigheid uit, en geeft aan dat men zijns inziens nooit voor eens en al op wetenschappelijke wijze een totaal-conceptie kan opstellen. Het gevolg hiervan is dat hij enerzijds een grote bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van het psychiatrisch, c.q. psychopathologisch onderzoek, maar anderzijds niet verder kwam (en ook niet wilde komen) dan een bijdrage tot 'Einzelfphänomene'.

De vroege publikaties van L. Binswanger zijn voor een deel te zien als discussie met Jaspers. Hij gaat mee met Jaspers, voor zover hij het zich inleven, zich in een ander verplaatsen noodzakelijk acht, maar wijkt van hem in die zin af dat hij – zich inlevend – niet bij de 'Einzelfphänomene' wil blijven staan, maar hen wil zien – en dat is een belangrijke stap in de ontwikkeling van de toenmalige antropologische psychiatrie – als uitdrukking van een persoon: 'Das Wesentliche nun bei der phänomenologischen Betrachtung solcher psychopathologischen Phänomene ist das, dass Sie niemals ein isoliertes Phänomen erblicken, sondern immer spielt sich das Phänomen ab auf dem Hintergrund eines Ich, einer Person, anders ausgedrückt, immer sehen wir es als Ausdruck oder Kundgabe einer so und so gearteten Person. In dem speziellen Phänomen gibt die betreffende Person von sich Kunde, und umgekehrt sehen wir durch das Phänomen in die Person hinein' (Binswanger, 1947, 37).

Die aanzet wordt in later jaren door Binswanger in het kader van zijn Daseinsanalyse in specifieke richting uitgewerkt, wanneer hij het niet als taak ziet om de persoon in zijn uniciteit te beschrijven, maar de aandacht verlegt naar de wereld of het basale wereldontwerp, waaronder hij de mogelijkhedenvoorwaarden op basis waarvan pas iets ervaren wordt, verstaat. Een wereldontwerp dat ingesteld is op continuïteit – om een simpel en bekend voorbeeld te geven – zal er toe leiden dat plotselinge gebeurtenissen als traumatisch ervaren worden. Met zo'n uitleg wordt op zich niet iets verklaard, maar dat wil de Daseinsanalyse, als voortzetting van de fenomenologie ook niet, omdat zij slechts zo volledig mogelijk wil beschrijven, en in dit geval niet in de breedte van het ervaren maar naar de mogelijkhedenvoorwaarden van specifieke ervaringsvormen toe (Binswanger, 1957, 23). Om deze reden is de Daseinsanalyse ook niet strijdig met biologische of psychoanalytisch georiënteerde psychiatrie – al leek het er soms wel op (dit laatste heeft waarschijnlijk bijgedragen aan haar uiteindelijk uit de gratie raken).

Het verstaan – De taak van het verklaren valt toe aan het verstaan (verstehen) of, indien zulks niet meer mogelijk is, aan het natuurwetenschappelijk verklaren in engere zin (erklären). Jaspers heeft – behal-

ve de fenomenologie – ook dit punt van onderscheiding ingang doen vinden, reden waarom hij – enigszins onderschat – als een van de grondleggers van de moderne psychiatrie van de 20e eeuw gezien kan worden. Hij stelt: 'Durch Hineinversetzen in Seelisches *verstehen wir genetisch*, wie Seelisches aus Seelischem hervorgeht. Durch objective Verknüpfung mehrerer Tatbestände zu Regelmässigkeiten auf Grund wiederholter Erfahrungen *erklären wir kausal*' (250). In wezen deed Jaspers niet meer dan het invoeren van de geesteswetenschappelijke of hermeneutische traditie (Schleiermacher, Dilthey e.a.) binnen de psychiatrie. Toch is het onderscheid fundamenteel en veel verwarring is in de psychiatrie ontstaan – en ontstaat nog – als men dit onderscheid niet maakt. Dat wil niet zeggen dat de uitwerking van het onderscheid bij Jaspers probleemloos is. Integendeel. Begrijpelijke samenhangen (tussen verlies en verdriet) zijn bij hem gegrond in een evidentiegevoel, en niet op ervaring. Hij kan aan hun dan ook niet meer status toekennen dan die van een Idealtype (in de zin van M. Weber) dat in de werkelijkheid niet voorkomt. De moeilijkheid ontstaat doordat Jaspers naast de natuurwetenschappelijke kennis geen ander soort van kennis wil of kan erkennen (de fenomenologie is in zijn ogen alleen beschrijvend).

Binswanger haakt op deze kwestie in doordat hij het ervaringsaspect dat aan de hermeneutiek, althans de psychologische hermeneutiek kleeft, beklemtoont. Dit deed hij in het artikel 'Erfahren, Verstehen, Deuten in der Psychoanalyse' (1955, 67-81), waarin hij poogde aan het verstaan een eigen ervaringsbasis te geven. Oogmerk was, zo kan men stellen, te ontsnappen aan het voor de hermeneutiek verlamme alternatief volgens welke kennis óf is gegrond in natuurwetenschappelijke, nomologische ervaring óf bestaat uit de explicitering van voorgegeven, logische of ideaaltypische verbanden. Als eigensoortige ervaringswijze wees hij – als derde weg buiten dit alternatief – het uitdrukkingsservaren aan, wat op zich wel een gelukkige greep was, omdat er tussen de uitdrukking en wat uitgedrukt wordt geen logisch én geen nomologisch verband bestaat doch eerder een intern verband. De uitwerking van dit uitgangspunt is echter ietwat gebrekkig en ook wel gedateerd (M. Merleau-Ponty, die mogelijk mede door Binswanger werd beïnvloed, is in deze instructiever, 1945).

Omdat het verstaan bij Binswanger althans in principe een ervaringsbasis heeft toegewezen gekregen, krijgt de tegenstelling tussen verstaan en verklaren bij hem ook een andere pointe dan bij Jaspers. Hierover handelt het opstel 'Lebensfunktion und innere Lebensgeschichte' (1946, 50-74). Het verstaan heeft immers niet meer zoals bij Jaspers betrekking op boventijdelijke, ideaaltypische 'an sich überall gleichen', men zou haast zeggen: logische samenhangen, maar slaat op de levensgeschiedenis die zich in de levensuitingen uitdrukt. Door deze veel beweeglijker opvatting van het verstaan verliest in beginsel ook de starre tegenstelling van begrijpelijk en onbegrijpelijk haar zin. En ook het causaal verklaren krijgt, parallel aan de verbreding van de

notie van de begrijpelijke samenhang, een ruimere betekenis. Dit blijft niet beperkt tot natuurwetenschappelijk, somatisch verklaren, maar het gaat om het vaststellen van 'levensfunctionele' verbanden waaronder lichamelijke en psychische functies – in hun eventuele functionele gestoordheid – vallen. De diagnostisch relevante vraag is op deze wijze niet of een aandoening psychisch of somatisch is bepaald, maar of deze in een levenshistorisch dan wel levensfunctioneel verband staat.

Een normatief gezichtspunt – Fenomenologie en verstehende (hermeneutische) psychologie zijn beschrijvend en interpreterend, maar tevens normatief. Ook al hanteert men binnen de verstehende psychologie niet meer een grove tweedeling tussen begrijpelijk en onbegrijpelijk, men zal toch van bepaalde verschijnselen zeggen dat ze bevreemding wekken en daarmee is een normatief moment geïntroduceerd.

De hermeneutische vorm van normativiteit verwijst naar schending van hier-en-nu gevolgde regels, maar deze vorm van normativiteit is nog niet ziektekundig. Overigens is hermeneutiek niet speciaal met een ziektekundig denken in strijd. Een bepaalde, hermeneutisch gevonden afwijking van regels kan immers in tweede instantie als ziekelijk gezien worden. Hermeneutiek en fenomenologie zijn daarom in principe verenigbaar met psychopathologie en nosologie, maar ook weer niet met alle vormen daarvan. Zij zijn immers niet verenigbaar met de klassieke nosologie, omdat die juist een nomologisch verband poneerde tussen rubrieken van verschijnselen. Maar zij is wel verenigbaar met een niet-nomologische nosologie, zoals bijvoorbeeld de psychoanalytische neuroseleer die biedt met haar visies op hysterie, dwangneurose, ontwikkelingspsychopathie, perversie. De psychoanalytische neuroseleer legt geen wetmatige verbanden vast maar beperkt zich ook niet tot een opsomming van zuiver individuele gevallen: zij is niet nomologisch, ook niet zuiver hermeneutisch maar eerder 'structureel' te noemen. Het gaat haar om de niet-toevallige maar interne samenhang tussen patronen: de vroegkinderlijke ontwikkeling ('etiologie'), de intrafamiliale verhoudingen en de intrapsychische dynamiek ('pathogenese') en de symptomatologie ('het toestandsbeeld en beloop').

De hermeneutische vorm van normativiteit behoeft overigens niet in nosologische richting uitgewerkt te worden. Zij kan ook in antropologische zin gestalte krijgen. Het duidelijkst treedt dit aan de dag bij de Daseinsanalyse. In eerste instantie is de Daseinsanalyse de beschrijving van een uniek wereldontwerp, waarop 'pathologische' verschijnselen mogelijk zijn. Maar de Daseinsanalyse kan ook een stap verder gaan, en dan gaat het om specifieke wereldontwerpen, bijvoorbeeld om een schets van de manische vorm van in de wereld staan (1955, 252). Deze levensvorm voldoet aan een eigen norm (1947, 202) – en is daarom te zien als een specifiek wereldontwerp – maar is ook te zien als een verstoring van de algemeen menselijke levensvorm als zodanig, res-

pectievelijk een verstoring van het samenspel der structuurmomenten van het menselijk bestaan (door Binswanger in de lijn van Heidegger getypeerd als *in-der-Welt-sein*). En daarmee is een expliciet antropologische opvatting ingevoerd omtrent de aard van de mens (1947, 194).

Men kan zich overigens afvragen of Binswanger, in zijn streven afwijkende levensvormen af te leiden van de algemeen menselijke levensvorm, de laatste niet ten onrechte als globaal intact veronderstelt. Meer in concreto kan men zich afvragen of het nog passend is bij een ernstig schizofrene decompensatietoestand van een schizofreen wereldontwerp te spreken, omdat de kenmerken van wereldlijkheid, bijvoorbeeld ten aanzien van de temporele verhoudingen, lijken te ontbreken. Dit zou mede kunnen verklaren waarom Binswanger latere schizofreniestudies een ietwat futiel en maniëristisch karakter dragen (1956), terwijl zijn studies over depressies en manicën – levensvormen die meer binnen de algemeen menselijke levensvorm blijven – als inhoudsrijker overkomen (De Waelhens, 1972, 23-28).

Overigens is de Daseinsanalyse niet de enige vorm van antropologie. Psychoanalyse kan ook zeer gemakkelijk overgaan in een antropologische discipline. Het antropologisch-normatief karakter is aan de gehele psychoanalytische theorievorming impliciet (bijvoorbeeld de fasentheorie van de ontwikkeling) en treedt, zij het verhuld, ook aan de dag bij de typering van het doel van een analyse (oplossen van het Oedipus-complex, doorwerken van narcistische problematiek etc.).

Bij bepaalde psychoanalytische theorievormen is de expliciete, c.q. inhoudelijk-antropologische problematiek evident. Te denken valt aan de zuiver antropologische conceptie van D. W. Winnicott (1971) met haar volledige cultuurtheorie en ook aan die van J. Lacan (1966) waarbij het menselijk bestaan – als het gevolg van een zich voegen naar taal en andere regelsystemen – getypeerd wordt als gespleten en gekenmerkt door een inherent tekort.

Besluit

Met het laatste hebben wij de overgang gemaakt naar het psychiatrisch heden, althans een kant ervan. Duidelijk mag zijn geworden dat de vraag naar de mogelijkheid van individuele kennis, de kwestie van het verstaan, en de noodzaak van normatieve respectievelijk antropologische gezichtspunten in engere zin, reeds in het verleden en wel binnen de antropologisch georiënteerde psychiatrie ruime aandacht hebben gekregen en, wellicht, dat de kennisname daarvan ook nu nog enigszins instructief is. Tevens mag duidelijk zijn geworden – uit deel I – dat dezelfde vragen (aangaande het individuele, het verstaan, en de normatieve gezichtspunten) nauw samenhangen met de status van de psychiatrie als praktijkwetenschap.

Het is dan ook gewenst dat antropologische vragen die aldus samenhangen met de praktijkwetenschappelijke aard van de psychiatrie wat

meer aandacht zullen krijgen. Tevens zou het goed zijn als de elementen, die door de vroegere antropologische psychiatrie aangedragen werden, mede bestudeerd zouden worden. In ieder geval kan kennisname van het eigen verleden nooit kwaad. Misschien kan dan de psychiatrie in de toekomst haar verleden iets minder verstoten en beter in zich opnemen dan nu het geval is, en kunnen actuele vragen naar de specificiteit van de psychiatrie accurater, wat vollediger, gesteld worden.

Literatuur

- Binswanger, L. (1947), *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze, Bnd I*, Francke, Bern, 1961².
- Binswanger, L. (1955), *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze, Bnd II*, Francke, Bern.
- Binswanger, L. (1956), *Drei Formen missglückten Daseins*, Niemeyer, Tübingen.
- Binswanger, L. (1957), *Der Mensch in der Psychiatrie*, Neske, Pfullingen.
- Boer, Th. (1980), *Grondslagen van een kritische psychologie*, Ambo, Baarn.
- Hofstee, W. K. B. (1980), *De empirische discussie*, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Jaspers, K. (1913), *Allgemeine Psychopathologie*, 8e druk (1965) naar de 4e herziene druk (1942), Springer, Berlin/Heidelberg/New York.
- Lacan, J. (1966), *Écrits, du Seuil*, Paris.
- Merleau-Ponty, M. (1945), *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris.
- Mooij, A. W. M. (1979), Heeft het zin te spreken van een interactie tussen psychische en somatische factoren? *T. v. Psychiatrie*, 21, 373-380.
- Mooij, A. W. M. (1980), Het medisch betoogen de psychiatrie, in: A. W. M. Mooij en H. Procee (red.), *Aspecten van de psychiatrie*, Ambo, Baarn, 124-141.
- Mooij, A. W. M. (1982), *Psychoanalyse en regels, Werkwijze en grondslagen van de psychoanalyse*, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Rickert, H. (1902), *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Mohr, Tübingen, 1921⁴.
- Rümke, H. C. (1943), Over klinische psychiatrie, in dez. *Studies en voordrachten over psychiatrie*, Scheltema en Holkema, Amsterdam, 18-29.
- Strien, P. J. van (1975), Naar een methodologie van het praktijkdenken in de sociale wetenschappen, *N. T. Psychol.* 30, 601-619.
- Swart, H. A. P. (1982), *Over het begrijpen van menselijk gedrag*, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Verwey, G. (1976), De relatie van filosofie en psychiatrie in de 20e eeuw, *Wijsgerig Perspectief*, 16, 378-399.
- Waelhens, A. de (1972), *La psychose, Essai d'interprétation analytique et existentielle*, Nauwelaerts, Louvain/Paris.
- Weber, M. (1922), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Mohr, Tübingen, 1951².
- Winch, P. (1958), *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, Routledge and Kegan Paul, London, 1976⁹.
- Winnicott, D. W. (1971), *Playing and Reality*, Penguin Books, Harmondsworth, 1980 (repr.).
- Zetten, F. van (1982), *Om de liefde voor Cleopatra, een verhandeling over het verklaren van gedrag*, Van Gorcum, Assen.